

*Ivan Teodorović**

BITNI POGLEDI, MIŠLJENJA, STAVOVI I PREPORUKE HRVATSKOG DRUŠTVA EKONOMISTA U RAZDOBLJU OD 25 GODINA – OSVRT NA RADOVE OBJAVLJENE U EKONOMSKOM PREGLEDU I U ZBORNICIMA RADOVA HRVATSKOG DRUŠTVA EKONOMISTA

Hrvatsko društvo ekonomista je tijekom četvrt stoljeća svoje aktivnosti u novoj samostalnoj državi bilo aktivno na više načina. Aktivnost se temeljila na istraživačkim i stručnim radovima članova društva, njihovim javnim nastupima u zemlji i inozemstvu, organizaciji konferencija i savjetovanja o aktualnim temama te na tradicionalnom godišnjem okupljanju hrvatskih ekonomista na znanstveno-stručnom savjetovanju o ekonomskoj politici Hrvatske te na drugim načinima. U okviru ovog prikaza redakcija se opredijelila za bitne sastavnice organiziranih aktivnosti, i to prije svega u vidu članaka objavljenih u *Ekonomskom pregledu*, zbornicima radova, godišnjim izdanjima povezanim sa savjetovanjima i okruglim stolovima Hrvatskog društva ekonomista u okviru tradicionalnih skupova ekonomista u Opatiji.

Od samih početaka, iako iskazano kroz individualne autorske priloge, politika Hrvatskog društva ekonomista (HDE) nastojala je održavati objektivan i konstruktivan stav u odnosu na mjere ekonomske politike kao i na druge probleme hrvatske socijalne zbilje. Kritičke analize i stavovi temeljili su se i temelje se na neokejzjanskim pristupima ili pak na liberalnim teorijskim osnovama, otvarajući s oba aspekta prostor za kvalificirane i argumentirane rasprave. Prevladavajući početni osvrti odnosili su se na čitav kompleks pitanja tranzicije iz samoupravnog društveno ekonomskog modela u pravcu uspostave tržišne ekonomije. S razvitkom tržišne ekonomije i pratećih institucija, odnosno početkom gospodarskog oporav-

* Dr. sc. I. Teodorović, zaslužni znanstvenik Ekonomskog instituta, Zagreb
(E-mail: iteodorovic@eizg.hr).

ka, pažnja članova društva bila je u sve većoj mjeri usmjerena prema globalnim temama, položaju Hrvatske, konkurentnosti njezina gospodarstva. Zatim su uslijedili prilozi vezani uz pristupanje i učlanjenje Hrvatske u Europsku uniju i konačno o položaju nakon stjecanja statusa punopravne članice.

Stalno prisutna tema odnosila se na komparativne analize rasta i dosegnute razine razvijenosti prije svega sa skupinom tranzicijskih i posttranzicijskih zemalja. Zapaženi prilozi tijekom čitavoga niza godina u tom pogledu bili su u okviru uvodnih analitičkih članaka pod naslovom "Kamo ide Hrvatska (Quo Vadis Croatia)", prof. dr. Vladimira Veselice, prvoga predsjednika HDE-a i prof. dr. Dragomira Vojnića, prvoga glavnog i odgovornog urednika časopisa *Ekonomski pregled* od 1990. godine. Treba naglasiti da je u ovom pregledu teško razdvojiti aktivnosti u strogom kronološkom redu, i to iz više razloga. Jedna od konstanti od samog početka aktivnosti odnosila se na kritički osvrt mjera ekonomske politike Vlada i prijedloge u tom pogledu HDE-a i njegovih autora. Osim toga, neke teme poput strukturnih prilagodbi u okviru reformskih nastojanja, pristup alternativnom modelu rasta, teme repozicioniranja trgovačkih društava na tržištu, pitanja uloge države i suvremenim pristupima upravljanja na svim razinama prisutne su gotovo u kontinuitetu.

U sadržajnom smislu dolazi do značajnih promjena u fazi pretpristupnih pregovora i potom sa uspostavom punog članstva Hrvatske u Europskoj uniji. To je ujedno početak pomlađivanja Društva i njegova čelništva. Novi predsjednik Društva, prof. dr. Ljubo Jurčić, njegov zamjenik dr. sc. Mladen Mlinarević, kao i članovi Glavnog odbora uporno nastoje provesti politiku aktualnih makroekonomskih i mikroekonomskih tema u teorijskom i primijenjenom smislu, kao i nekih specifičnih metodoloških i teorijskih pristupa. Stalno načelo bilo je i jest sloboda i odgovornost autora i izbjegavanje autoritarnog pristupa Društva kao takvog, iako treba naglasiti da je oko bitnih stavova prevladavao konsenzus.

Godišnji skupovi, u pravilu podržavani od Vlada, ipak su u svojim analizama učinjenoga u prethodnim godinama ukazivali na nešto što je postalo gotovo pravilo. Pristup HDE-a dobro je prihvatila hrvatska ekonomska, politička i ina javnost, iako je zamjetna odvojenost u sagledavanju ozbiljnih gospodarskih i socijalnih problema između ekonomije kao znanosti i struke i nositelja instrumenata i mjera gospodarske politike u Republici Hrvatskoj. Ekonomske konsideracije s poznatim skupom kriterija nisu uvijek identične sa skupom kriterija nositelja ekonomske politike. Ta je pojava prisutna danas još uvijek u mnogim zemljama Europe pa i svijeta, dok su u državama gdje su se stavovi ekonomista i političkih struktura približili, i u kojima je postignut konsenzus oko bitnih pitanja ekonomskih reformi, modela rasta i sličnih, postignuti zavidni rezultati i pridonijeli su rastućoj divergenciji među ekonomijama. U svojim porukama tijekom zadnjih godina HDE uporno upozorava na nužnost postizanja konsenzusa na bitnim reformama i razvojnim pitanjima.

U ovom osvrtu na aktivnosti tijekom proteklog razdoblja i autorski radovi i rasprave grupirani su u nekoliko osnovnih tematskih cjelina, i to: tranzicija, razvojni aspekt i ekonomska politika, globalizacija, konkurentnost, poslovna klima, izdvojeni sektori i grane, doprinosi mladih ekonomista – istraživača, internacionalizacija.

Tranzicija

Kriza zadnje faze samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa otvorila je brojna pitanja i rasprave o tome kako nakon političkih promjena provesti prijelaz na tržišnu ekonomiju. Radovi iz ovog područja ukazuju na prevladavajuće argumente o nužnosti i prednostima pluralizma u političkom, društvenom i ekonomskom pogledu. Sa sva tri navedena aspekta ukazivalo se na uspostavu dinamičnije društvene klime uslijed konkurentnog djelovanja unutarnjih čimbenika kao i onih vanjskih po logici otvaranja i ekonomske suradnje u užem i širem okruženju. Iz jednog dijela radova uočava se početni optimizam koji je argumentiran dosadašnjom razinom razvijenosti i većim iskustvima u tržišnom okruženju (iako nepotpunom) u odnosu na većinu drugih zemalja u tranziciji. S dramatičnim unutarnjim događanjima i sve većim ratnim razaranjima, kao i velikim promjenama u okruženju, optimizam je zamijenjen racionalnim promišljanjima o načinu na koji treba provesti promjene.

U početnim fazama promišljanja o tranziciji prevladavali su radovi vezani uz pitanja privatizacije. Budući da do početka procesa tranzicije nije bio poznat djelotvoran model prelaska sa državnog odnosno društvenog vlasništva u pravcu privatnog ili mješovitog, to se neminovno moralo odraziti i na raznolikost pristupa u autorskim priložima kao i nedorečenostima u pogledu mjera ekonomske politike na tom području. Autori su davali ocjene o tome u kojoj je mjeri poželjan model brze transformacije u odnosu na postupnost u njegovoj provedbi. Usporedne analize procesa privatizacije s drugim zemljama u tranziciji ukazale su da u slučaju Hrvatske nije odabran najsretniji model u provedbi ovog pothvata. Umjesto utjecaja na ubrzani rast, porast konkurentnosti, priljev stranog kapitala, posebno *green field* izravnih ulaganja i sličnog, proces privatizacije bio je usporen i neadekvatan. Ukazivalo se na otvorena pitanja o posljedicama nerazvijenosti novih institucija i zakonske osnove koja bi pratila taj proces. Upozoravalo se na netransparentnost postupaka i na opasnost sve prisutnije tajkunizacije gospodarstva. Unatoč problemima koje je nametnula agresija, država nije dobro vodila proces privatizacije, upozoravali su ekonomisti u objavljenim radovima i raspravama. Analitičari su ukazivali na činjenice da je u privatiziranim poduzećima izostalo, u najvećem broju slučajeva, osuvremenjivanje procesa upravljanja, dok je odabirom postupno-

sti veliki dio tvrtki ostao u državnom vlasništvu bez ozbiljnih pomaka u njihovu konkurentskom repozicioniranju. Proces tranzicije prema tržišnoj ekonomiji donio je visoke tranzicijske troškove. Uz to, ocijenjeno je da je bio skučen početni prostor na globalnom tržištu, kao i usporeno učlanjivanje ekonomija u tranziciji u regionalna tržišta. Ukazano je da je struktura vlasništva postajala kočnicom sama po sebi, uslijed niskog udjela privatiziranih poduzeća.

Problem vlasništva odrazio se na bankarski sektor. Loše poslovanje velikog broja poduzeća, ukazano je, utjecalo je na kretanja u bankarskom sektoru, što je uz način privatizacije samih banaka dovelo do potrebe za njegovom sanacijom. Autori su se zalagali za reformu bankarskog sektora i srodnih institucija, što je dijelom ostvareno. U pogledu očekivanih politika navodila se potreba smanjivanja represije u bankarskom sustavu, uspostava sustava osiguranja depozita, jačanje regulatornog i nadzornog okvira, te povećanje sposobnosti banaka da smanjuju rizike svojih pothvata. U pogledu privatizacije bankarskog sektora uočljiva su suprotstavljena mišljenja s odgovarajućom argumentacijom.

Razvojni aspekt i ekonomska politika

Stavovi autora u znanstvenim i stručnim priložima mogu se u suštini svesti na sljedeće opservacije i prijedloge: strateška i razvojna opredjeljenja, monetarna i fiskalna politika, kretanja u realnom sektoru, zaposlenost.

U sagledavanju razvojne problematike, vrlo rano u tijeku aktivnosti Društva jedan od ključnih pristupa bila je komparativna analiza rasta i bitnih pokazatelja kvalitete razvitka. Te su komparativne analize sustavno objavljivane u zbornicima HDE-a promoviranima prije početka samih savjetovanja i trajale su sve do trenutka kada je Hrvatska postala članica Europske unije. Komparativne analize svodile su se ponajprije na postignute rezultate Hrvatske i zemalja u tranziciji, bile su plod znanstvene i stručne suradnje HDE-a s Bečkim institutom za komparativne ekonomske studije. Komparativne analize su potom nastavljene na autorskoj razini, korištenjem podataka Eurostata, dokumenata Europske unije, Svjetske banke i sl.

Analitičari su upozoravali da do sredine devedesetih godina 20. stoljeća hrvatska razvojna strategija nije naznačena ni u kakvom formalnom dokumentu. Elementi strategije tek su djelomično bili naznačeni u stabilizacijskoj i implicitnoj razvojnoj politici u aranžmanima Vlade i NBH s Međunarodnim monetarnim fondom i Svjetskom bankom. Na te aranžmane javile su se brojne kritike i upozorenja znanstvene i stručne javnosti. Njihova okosnica može se svesti na zanemarenu problematiku razvoja, odnosno razvojne politike. Tako se upozoravalo na nisku razinu razvoja u odnosu na predratnu 1989. godinu. Do sredine

devedesetih Hrvatska se našla na najnižoj razini, unatoč razdoblju tijekom sredine devedesetih kada je stopa rasta bila oko 6,5 posto godišnje, ipak u komparaciji s drugim zemljama u tranziciji ona je potkraj devedesetih dosegla oko 80 posto razine proizvodnje iz 1990. godine. U pogledu dinamike rasta autori su ukazivali na stalno usporavanje rasta u odnosu na zemlje središnje i istočne Europe i na činjenicu da su te zemlje izašle iz tranzicijske faze bitno ranije od Hrvatske. U objavljenim radovima analitičari su ustvrdili da postoji visoki stupanj međuzavisnosti kontinuiteta reformskog procesa i stope ekonomskog rasta. Kako je reformski proces jenjavao, tako je i stopa rasta bivala niža. Osim niske stope rasta, ukazivalo se na nisku razinu iskorištenosti proizvodnih kapaciteta i sve veću stopu nezaposlenosti. Poruke koje su odaslane ukazivale su na problem deindustrijalizacije i na načine da se taj proces zaustavi. To tim prije što gotovo aksiomatsko tumačenje vodećih interpretata tranzicije nije ostvareno, a to je supstitucija neefikasnih segmenata gospodarstva s visoko produktivnim djelatnostima. Ostvarena struktura gospodarstva pokazala se takvom da je sve više sličila na strukturu zemalja u razvoju, a ne na novoindustrijaliziranu zemlju iz koje je proizašla početkom tranzicije. U Hrvatskoj se, za razliku od drugih tranzicijskih zemalja, nije dogodio oporavak proizvodnje i produktivnosti uz povoljne učinke na realne nadnice, nacionalnu štednju i investicije. Odabrani model rasta koji je kao osnovni cilj imao ekonomsku stabilnost oslanjao se na potrošnju (države i stanovništva) bez pokrića u realnom sektoru i funkcionirao je na rastućem inozemnom zaduživanju. Isticana je neodrživost i istrošenost modela rasta iniciranog u prvim poststabilizacijskim godinama. Ukazivalo se na pojavu neravnoteža i na načine ostvarivanja strukturnih prilagodbi u ekonomiji. Hrvatska razvojna politika, ukazano je, došla je u situaciju ponovnog traženja primjerenih poteza ekonomske politike u funkciji znatnog poboljšanja općih učinaka njezina funkcioniranja te su u tom smislu autori dali naznake mogućih promjena. Politika se ipak opredijelila za postupnost i na odgađanje nužnih reformskih zahvata. U takvoj situaciji ukazivano je da model rasta i prateća ekonomska politika dovode do neuravnoteženih odnosa cijena domaćeg i stranog novca, na nisku razinu investicija, kako domaćih tako i vanjskih, uvjeta poslovanja koji su bolji za uvoznike nego za izvoznike, pojavu dvostrukih deficita s tendencijom povećanja vanjske zaduženosti, nisku razinu ostvarene privatizacije uz popratnu pojavu velikih društvenih devijacija i tenzija. Upozoravano je da ekonomsku politiku treba voditi sukladno temeljnim ciljevima, a to su puna zaposlenost, porast proizvodnje kroz ulaganja i učinkovite korištenje raspoloživih resursa, snažnija izvozna orijentacija i sl.

Ukazivano je na recesijsku situaciju te da realna analiza faktora zaostajanja mora početi od recesijske percepcije gospodarskog stanja i nužnosti ostvarivanja više stope rasta i zaposlenosti radne snage. U teorijskom pogledu, ali i aplikativnom, bila su prisutna promišljanja i modeli temeljeni na neokejnezijanskom pristupu s jedne strane i na liberalnom s druge. Ti stavovi i argumenti postali su ubrzo

aktualniji pojavom svjetske ekonomske krize i njezinim prelijevanjem na hrvatsko gospodarstvo. Pojavom krize i recesije hrvatskoga gospodarstva autori su zaključili da vanjske okolnosti ne idu nimalo u prilog njegova oporavka.

Ono u čemu su tijekom svih ovih godina ekonomisti iskazali načelnu suglasnost bili su opetovani zahtjevi za ukidanjem neravnoteža provedbom cjelovitih reformi, odnosno strukturnih prilagodbi.

Iz radova u razdoblju do kraja devedesetih godina razabire se stav da se uz zadržavanje stabilnosti istodobno produbljuje više neravnoteža u hrvatskom gospodarstvu. Taj se stav javljao u radovima i nakon devedesetih.

Jedna od neravnoteža je područje proračuna. Tijekom vremena i stjecajem okolnosti (rat, naoružanje, obnova, rastuće potrebe u sferi socijale), ali i kao rezultat oklijevanja u pogledu strukturnih prilagodbi, došlo je do rasta na rashodovnoj strani proračuna uz zaostajanje rasta na prihodnoj strani. Ukazivalo se na sve veću napetost u budžetu, a koja završava pojačavanjem troškovnog pritiska prema poduzećima i poreznog pritiska prema stanovništvu te u konačnici rastućim zaduživanjem države. Ukazivano je na načine na koje se ova neravnoteža može riješiti. U tom je kontekstu objavljeno nekoliko prijedloga porezne reforme te se ukazalo na promjene u fiskalnoj politici koja bi trebala sadržavati i razvojnu komponentu. Ukazano je da postoje fiskalne ranjivosti, visok strukturni deficit koji traži dugoročne reforme, i to: javnog sektora, socijalnog sektora, zdravstva, mirovina, državne uprave o kojima su dane i određene preporuke. Također je dan prijedlog za donošenje zakona o fiskalnoj odgovornosti.

Također su vođene veoma intenzivne rasprave vezane uz reformu mirovinskog sustava u kontekstu njegove reforme uvođenjem tri stupa osiguranja, a razlozi za to ukazivani su s demografskog, socijalnog i financijskog aspekta. Uz podršku ovoj reformi javljala su se i upozorenja o neodrživosti takvog rješenja.

Područje ekonomskih odnosa s inozemstvom također je ocijenjeno kao ozbiljno područje neravnoteža.

Upozoravalo se na stalno prisutan manjak u bilanci tekućih financijskih transakcija, a što znači da država funkcionira u razmjeni sa svijetom već i na kratkoročnim pozajmicama. Unatoč priljevu po osnovi nerobnih stavki, problemi su se produbljivali. Ukazivano je na činjenicu da je izvoz roba po svim pokazateljima ostajao u najvećim poteškoćama. Opetovano su se iznosili argumenti da Hrvatska kao mala zemlja mora imati snažniju izвозnu orijentaciju, a za nju treba posložiti bitne čimbenike konkurentnosti slijedom reformskih zahvata. Naglašavano je da hrvatsko gospodarstvo i industrija moraju biti u stanju efikasno proizvoditi robu koju može prodati svijetu, a ne samo usluge. U kontekstu izvozne strategije raspravljalo se o tečaju i mogućoj internoj devalvaciji kune. Pozicija u međunarodnoj razmjeni znatno utječe na razvojnu neovisnost. Ukazivalo se da razvojnu gospodarsku neovisnost svaka suverena država, osobito u uvjetima globalizacije, stvara

sama. Taj se razvojni suverenitet stječe na način da se stalno razvija i unapređuje institucije i mehanizme efikasne tržišne ekonomije, čime se osigurava korištenje i zaposlenost faktora proizvodnje, optimalna alokacija resursa i visoka motivacija. Uz ove stavove ukazivano je na nužnost uključivanja u svjetske tehnološke, znanstvene, razvojne, trgovačke, financijske i informatičke tijekove. U tom pogledu velika su očekivanja bila od ulaska u Europsku uniju.

Područje restrukturiranja smatra se značajnim izvorištem neravnoteže. Na tom je području tijekom devedesetih najmanje učinjeno. Objavljeni radovi u svojim su analitičkim pristupima ukazivali na to pitanje. Unatoč tomu, tekuća je ekonomska politika na određenoj oštrici držala donekle odnose takvima da se može funkcionirati, ali bez većeg razvojnog zamaha. Ukazivalo se na činjenicu da su procesi restrukturiranja u takvim uvjetima spori, a mehanizmi i razvojna rješenja koji bi omogućili brzi napredak i restrukturiranje nerazvijeni. Naglašena je potreba značajnijeg restrukturiranja nacionalne ekonomije u pravcu smanjenja ukupnih troškova njezina funkcioniranja na način da se promjenom odnosa u sustavu raspodjele relativno smanje ukupni troškovi. To posebno vrijedi za troškove države.

U razdoblju do kraja devedesetih, uzeto sumarno, prijedlozi su se svodili na tri ključne skupine rješenja, i to:

- osiguranje makroekonomske stabilnosti,
- promjene tekućih mjera ekonomske politike,
- donošenje dugoročne strategije razvitka mjera dugoročnih politika.

Pitanja navedenih neravnoteža došla su u još većoj mjeri na vidjelo pojavom recesije i njezinim dugotrajnim trajanjem. Visoka razina zaduženosti kao i struktura duga upućivali su, sukladno analizama, na zaključak da će recesija potrajati dulje uspoređi li se njezino trajanje sa zemljama Europske unije.

Uloga države sagledava se u njezinu proaktivnom razvojnom pozicioniranju na način da usmjerava, koordinira i potiče razvitak po širini. Pod utjecajem recesije uloga države postavljena je u prvi plan iako su njezine mogućnosti bile bitno ograničene pod utegom dvostrukih deficita.

Uporno se ponavljao prijedlog od početka recesije pa sve naovamo o donošenju proaktivnog modela razvoja i komplementarnih mjera ekonomske politike. Osim autorskih priloga na tu temu, postalo je već tradicionalno da se u uvodnim izlaganjima na savjetovanjima u Opatiji ističu argumenti za proaktivnu razvojnu ulogu države. Takvom je modelu, kao što je izloženo, cilj preusmjerivati potrošnju, poticati potražnju u smjeru promicanja kapitala i kapitalne učinkovitosti zasnovanom na drugačijem pristupu investiranju. Predloženi se model zasniva na tri stupa, a to su: konkurentnost gospodarstva (osnovom strukturnih prilagodbi), reforma javne uprave i socijalna sigurnost. Mjere predložene za ostvarivanje drugačijeg pristupa ekonomske politike usredotočene su na unapređenje poslovnog okruže-

nja, i to intervencijama za snižavanje cijene rada, odnosno dovođenjem u vezu s rastom proizvodnosti rada, smanjivanje parafiskalnih nameta, za izmjene u politici cijena energije, posebno električne energije i plina prekidanjem penaliziranja realnog sektora cjenovnom diskriminacijom. Od proaktivne se razvojne politike očekuje da pridonese smanjivanju cijene kapitala, u najmanju ruku učinkom na smanjivanje sistemskog rizika, ukazuju autori.

Tijekom zadnjih deset godina sve su prisutnije bile teme o ulozi znanosti i obrazovanja, održivom gospodarskom razvoju i zaštiti okoliša, strateškom pozicioniranju poduzeća i bitnim čimbenicima njihove učinkovitosti.

Recentniji analitički nalazi i rasprave ukazivali su na povoljnija gospodarska kretanja u okruženju. U tom smislu davani su argumenti za ponovno hvatanje ritma u konvergenciji uz upozorenja o vjerojatno predstojećem usporavanju gospodarskog rasta u svijetu i u okviru Europske unije. Stoga je podržana najava Vlade Republike Hrvatske o nakanama u vezi s reformskim potezima. To tim prije što je nekoliko komparativnih analiza upozorilo na upitnost novih izvora rasta i iduće faze tehnološkog napretka u Europskoj uniji, ali i globalno.

Demografska politika je u sve većoj mjeri bila prisutna te se u analitičkom smislu najčešće povezivala s dinamikom gospodarskog razvitka. Na savjetovanju održanom 2016. godine naglašena je potreba za revitalizacijom prostornog planiranja i regionalnog razvoja kao važnih čimbenika demografske politike. Također je bio organiziran panel o regionalnom razvoju i regionalnoj politici. Upozoreno je na posljedice regionalne diferencijacije, i to ne samo uslijed djelovanja aglomerativnih čimbenika. Davani su ozbiljni argumenti i dokazi o potrebi decentralizacije radi efikasnijega korištenja raspoloživih resursa i ljudskih potencijala. Osnovna primjedba odnosila se na prevladavajući model razvoja koji nije doveo do konvergencije stupnja razvijenosti, već je doveo do povećanja regionalnih razlika i znatnijeg odstupanja od potencijalnih mogućnosti.

Globalizacija

Radovi koji obuhvaćaju pitanja međunarodne razmjene dominantno su obuhvaćali pitanja komparativnih i konkurentskih prednosti. U nekim su radovima bile zastupljene teze komparativnih prednosti na temelju njezinih čimbenika, a ovaj se pristup dobrim dijelom oslanjao na tradicionalne čimbenike. Kako su izostale pravodobne provedbene mjere strukturnih promjena i u komparativnom smislu gubila se pozicija u udjelu međunarodne razmjene u strukturi BDP-a, pozornost autora usmjeravana je na konkurentne prednosti odnosno pitanja konkurentnosti hrvatskoga gospodarstva. Pritom je isticana uloga države i upozoravalo se na izostanak

mjera ekonomske politike u tom pogledu. Uočavala se pritom i određena podjela među ekonomistima na one koji izlaz traže u mjerama monetarne politike, dok je druga skupina upozoravala na ulogu ekonomske stabilnosti i nužnost provedbe strukturnih reformi kao načina prilagođavanja temeljito izmijenjenim uvjetima u okruženju i promijenjenoj strukturi gospodarstva koja se je odvijala vremenom. Dok je stručna javnost upozoravala na lobiranja uvoznika odnosno izvoznika, dotle je ekonomska znanost tražila odgovore u teorijama međunarodne razmjene.

U okviru ovih tematskih cjelina, a postupnim otvaranjem međunarodnom tržištu (utjecaj pretpristupnih i pristupnih pregovora s Europskom unijom), bile su sve prisutnije teme globalizacije. Pojam globalizacije ima nedvojbene političke aspekte, pri čemu sve više prevladava podjela na globaliste i antiglobaliste, a manje na klasičnu ljevicu i desnicu u političkom smislu. U poimanju i provedbi globalizacije sagledavaju se i neoliberalne tendencije dominantno pod utjecajem multinacionalnih korporacija. Dok je u radovima manje zastupljena tematika ideoloških opredijeljenosti, dotle se može ustanoviti znatna prisutnost ekonomske tematike. Općenito se ukazuje da globalizacija ima dva različita i suprotstavljena aspekta: jedan je pozitivan, a drugi negativan. U prvi aspekt pripada opća tendencija prevladavanja zatvorenosti, izoliranosti, ukratko pretvaranja svijeta u globalno selo. Tu tendenciju odražava više od dvije stotine regulativnih međunarodnih udruženja, a koja dobrim dijelom ograničavaju nekadašnje nacionalne suverenitete, ali su nedvojbeno korisna za svaku zemlju. Osim toga, brz tehnološki razvoj mnogostruko je smanjio udaljenost između različitih lokacija, a čemu je u znatnoj mjeri pridonijela i suvremena globalna informatička mreža. U radovima vezanima uz ova pitanja autori su uglavnom analizirali stavove i preporuke jednog dijela međunarodnih organizacija koje su u toj fazi bile najaktivnije u Hrvatskoj, poput Međunarodnoga monetarnog fonda, Svjetske banke, Europske komisije, vodećih rejting agencija.

No, postoji i negativan aspekt globalizacije. Radovi iz ovog područja ukazuju na činjenicu da su zemlje po svom gospodarskom, političkom i kulturnom razvoju veoma različite, a isto tako i po ekonomskoj moći. Stoga se na tržištima pojavljuju asimetrije koje proizlaze iz političke domene, a posebno one asimetrije koje djeluju na tržišne manjkavosti kao posljedica u asimetrijama dostupnosti informacija kao i sprezi politike i dijelova poslovnih sektora, posebno multinacionalnih. Jedan dio radova tako ukazuje na činjenicu da tržišni mehanizmi sami po sebi ne mogu dovesti do očekivanih rezultata. Tako se govori o tržištu kao o blagodati, ali i prokletstvu. Autori, a među njima i oni iz inozemstva, osvrnuli su se i na posljedice Washingtonskog konsenzusa, posebno u slučaju malih zemalja kao što je Hrvatska. Upozoravano je na ozbiljne probleme na financijskim tržištima i tržištima radne snage uslijed zahtjeva za smanjivanjem uloge države sukladno tom konsenzusu. Globalni financijski tokovi čine jedinstveni problem za vlade budući da se teško mogu kontrolirati spekulativni transferi te se postavljalo pitanje uloge banaka i država. Drugo područje na koje je upozoravano odnosi se na tržište

rada. Postavilo se pitanje na koji način kompenzirati gubitnike. U tom pogledu predlagane su ciljne mjere restrukturiranja tržišta radne snage i ponude rada kao jednog od centralnih područja proaktivne ekonomske politike vlade. Smatralo se također da mala ekonomija kao što je Hrvatska nije u tolikoj mjeri izložena rizicima financijskih transfera. Uspjeh ili neuspjeh ekonomije u kontekstu globalizacije svodi se na brzinu kojom se odvija proces strukturnih prilagodbi koji bi omogućio realokaciju resursa u pravcu viših razina njihova korištenja odnosno proizvodnje, bila su mišljenja znatnog broja autora.

O globalizaciji i utjecaju globalnih kretanja na hrvatsko gospodarstvo intenzivirale su se rasprave i poruke s pojavom svjetske ekonomske krize 2007. godine. Ta je kriza ukazala na činjenicu da je intervencija na razini država nužna i da oslonac na slobodno djelovanje tržišnih odnosa može samo produžiti krizu. U traženju adekvatnih teorijskih rješenja pažnju autora privlačila su pitanja učinaka krize. Ukazano je na pojavu po kojoj su se učinci krize rasprostirali po političko-ekonomskim regijama svijeta globalno, ali ipak raznoliko. Ukazalo se da su za takve učinke važni regionalna gospodarska struktura, dubina financijskih tržišta, izvori izloženosti rizicima i dakako intenzitet i struktura međunarodne razmjene, karakter financijskih transfera i načini financijske izloženosti, kao najvažnije. U raspravama je ukazano na novi fenomen, a to je promijenjena uloga države, a time i na promijenjene prevladavajuće ekonomske doktrine. Liberalizam je ustupio mjesto jačanju uloge države, tj. državnom intervencionizmu. Ukazano je također da pojedinačne mjere vlada nisu dostatne. Globalizacija je, uz ostalo, povećala međuovisnosti i uspostavila je pravila koja nadilaze mogućnosti djelovanja nacionalnih vlada. Pokazalo se da su potrebne koordinirane mjere regionalno i globalno. U tom je kontekstu određen broj autora postavio pitanje: ustupaju li specifičnosti nacionalnih ekonomija, društava, kultura, pa čak i nacionalnog identiteta, mjesto univerzalnim kriterijima i vrijednostima koji se iskazuju mjerama u normativnoj sferi, povećanim naporima u standardizaciji proizvodnje roba i usluga, tj. proizvodima, standardizaciji u plasmanu i u konačnici izjednačavanju cijena? U tom se kontekstu pojavilo nekoliko radova koji upućuju na povratak političke ekonomije kao ranije zapostavljene discipline. Interveniralo se na regulatornom planu, ali mnogi sumnjaju da je problem financijske nestabilnosti riješen. U globalnim financijskim tokovima i promjenjivim težištima ekonomske moći napori za stabilizacijom u jednoj zemlji mogu ugroziti druge. Tu se otvorilo pitanje manjih ekonomija i posebno onih s manje sofisticiranim financijskim tržištima, slabijim regulatornim mehanizmima, ali čak i činjenica da razvijene ekonomije žrtvuju određeni stupanj makroekonomske kontrole u situaciji kad se otvore globalnim tržištima kapitala. Pritom se ukazuje na svu problematiku sprječavanja ili barem umanjivanja financijskih rizika. U tom svjetlu, a sagledavano iz domaće perspektive, sve su prisutnije bile analize i rasprave o ulozi države i njezine razvojne politike.

Zanimljivi su radovi koji ukazuju na pitanja konvergencije hrvatskoga gospodarstva s prosjekom zemalja Europske unije. Upozorava se da je nakon kraće faze sustizanja došlo do procesa po kojima je snažnija konvergencija postala dugoročno pitanje. Upozoravalo se na ključne čimbenike koji su na to utjecali kao i na propuštenu priliku ulaska u Europsku uniju s prvom grupom tranzicijskih zemalja. Komparativne analize ustanovile su da se ekonomije u tranziciji razlikuju u pogledu sklonosti štednji, rasta stanovništva, pristupa tehnologiji i primjene ekonomskih politika, tako da se snaga čimbenika konvergencije može uzeti samo uvjetno. Počinju se objavljivati radovi s makroekonomskog i mikroekonomskog stajališta, a koji ukazuju na drugačiji pristup dinamiziranju ekonomskog rasta i kako ga ostvariti.

Konkurentnost

Tema konkurentnosti hrvatskoga gospodarstva kao i poduzeća javlja se dosta rano na savjetovanjima HDE-a kao i u objavljenim člancima u *Ekonomskom pregledu*. To se intenziviralo tijekom procesa privatizacije i posebno nakon provedenog programa stabilizacije 1993. godine. Tim je programom promijenjen tečaj te su autori ubrzo upozoravali na divergentan utjecaj tečaja na parametre nacionalne ekonomije. Upozoreno je da tečaj ne odražava razinu produktivnosti u odnosu na trgovačke partnere. Precijenjen tečaj približio je relativne i apsolutne cijene svjetskoj razini, što nije primjereno razini produktivnosti. Uz takav tečaj koji je opstao uz tendenciju jačanja došlo je do stagnantnog rasta izvoza kao i do rastućeg deficita bilance plaćanja. Sve do recesije, kombinacija realne aprecijacije tečaja i povećane kupovne snage domaćeg potrošača uslijed remonetizacije i resupstitucije deviza domaćom valutom te rasta dohodaka iznad produktivnosti u razdoblju od početka devedesetih do početka recesije, otvorila je prostor otvaranjem gospodarstva za rast uvoza i povećanje uvozne konkurencije na domaćem tržištu, konstatirali su ekonomisti. Također je upozoreno da je tečajna podrška izvozu izostala uslijed potrebe održavanja stabilnoga cjenovnog okvira. Time je stavljen ogroman konkurentski pritisak na domaći sektor međunarodno utrživih dobara, te se postavljalo pitanje njegove održivosti. Analiza korelacije pokazala je da proizvodi koji imaju komparativne prednosti nemaju ujedno veći omjer jedinične cijene izvoza i uvoza. Osim na usluge, autori su učestalo naglašavali potrebu stvaranja uvjeta za reindustrijalizaciju. Industrija čini stabilan temelj u međunarodnoj razmjeni svake razvijenije ekonomije. Ukazano je da u strukturi međunarodne razmjene hrvatske prerađivačke industrije prevladava interindustrijska razmjena, pri čemu pozitivne izvozne trendove bilježe radno intenzivni proizvodi i proizvodi intenzivni sirovinama. Dakle, isticao se stalni problem da su u strukturi izvoza prevladavale kategorije neobrađenih proizvoda i proizvoda niže prerade, dok je izvoz proizvoda visoke obrade realno stagnirao, na što se sustavno

upozoravalo kao izraziti problem konkurentnosti poduzeća i domaćega gospodarstva. U dijelu strukture međunarodne razmjene koji se odnosi na intraindustrijsku razmjenu prevladava horizontalna specijalizacija i vertikalna specijalizacija s malom dodanom vrijednosti izvoza. Ocijenjeno je da hrvatska prerađivačka industrija nije dovoljno specijalizirana u međunarodnoj razmjeni, što se također odražava na njezinu konkurentsku poziciju. U radovima je istaknuto da su u pogledu strukture poduzeća najučinkovitija mala nova poduzeća s višom razinom kapitalne intenzivnosti te da ona imaju iznadprosječne pokazatelje poslovanja unatoč poteškoćama iz okruženja, s kojima je suočen realni sektor.

Izražena je zabrinutost opadajućom ili stagnantnom konkurentnošću ekonomije i poduzeća. Rastući vanjski dug, rast plaća iznad produktivnosti i iznimno jaka uloga države u redistribuciji tekućih transfera u području socijalne politike, ulaganja u infrastrukturu s neto novim investicijama dovedenima gotovo do nule, dali su dovoljno prostora za upozorenja o potrebi promjena u vođenju ekonomske politike. Predlagalo se da ekonomska politika treba ići u smjeru povećanja štednje na nacionalnoj razini, s obzirom na povećanje ukupne likvidnosti prema smanjenju kamatnih stopa i potrebi porasta udjela investicija u sektoru međunarodno utrživih dobara.

Upozoravali su autori, ali i rasprave na savjetovanjima, na činjenicu da nije u pitanju samo razina realnog tečaja već i izuzetna sporost u tehnološkom restrukturiranju u izvoznom sektoru, kao i općenito nepostojanje međunarodno utrživih dobara koja bi zadovoljila tržište zapadne Europe u kriterijima kvalitete i dizajna. Tu se prije svega mislilo na dobra s visokim sadržajem dodane vrijednosti. Sve su prisutniji bili pristupi u predlaganju izvožno orijentiranog rasta u razvojnom pogledu, ali i u mjerama ekonomske politike.

Poslovna klima

Privatizacija poduzeća izvršena je tako da je ostvarena struktura vlasništva imala odraz na poslovnu klimu. Posebno, i to dosta rano, upozoravalo se na pitanja restrukturiranja javnih poduzeća i njihovu djelomičnu privatizaciju kao na tvrde orahe u reformskom paketu. Položaj javnih poduzeća s obzirom na uvjete poslovanja, ocjenjivan je pogodnijim u usporedbi s privatnim poduzećima. Također je ukazivano na monopolističke pozicije u pogledu korištenja raspoloživih resursa. Na panelu o restrukturiranju javnih poduzeća među panelistima su se pojavila divergentna razmišljanja o ulozi i ciljevima tih poduzeća. To se prije svega odnosilo na pitanje pozicioniranja u odnosu na javno dobro i u odnosu na opće blagostanje glede pitanja njihove učinkovitosti i u konačnici njihove profitabilnosti. Sustavno je upozoravano na problem manjka političke volje da se ta situacija raščisti i posebno da se sagledaju posljedice ostvarenih prirodnih monopola.

Posebna tema vezana uz povoljnu poslovnu klimu bio je način na koji je moguće ostvariti povoljnu investicijsku klimu. Naglašavana je potreba dugoročnog planiranja investicija uz sagledavanje investicijskog ciklusa privatnog sektora. Osim investicijske klime stavovi ekonomista ukazivali su na nužnost strukturnih prilagodbi koje bi, uz ostalo, stvorile uvjete za povoljniju cijenu kapitala.

U ostvarivanju povoljne poslovne klime naglašavan je značaj čitavog skupa makroekonomskih politika uz institucionalna rješenja koja bi omogućila stabilnost i pouzdanost u pogledu donošenja poslovnih odluka. Posebna panel rasprava bila je posvećena poreznoj politici i problemima nelikvidnosti. Upozoravalo se na parafiskalna davanja kao i na česte promjene porezne politike i na njihovu štetnost sa stajališta vođenja poslovne politike na razini trgovačkih društava.

U nekima od radova, a posebno onih stručnog karaktera, ukazivano je na rastuće administriranje i pretjeranost dokumentacije, dozvola i sličnog kao ograničenja u donošenju pravodobnih poslovnih odluka.

Na razini poduzeća analizirani su različiti strateški pristupi, vlastito ulaganje u kadrovsku osnovu (kao nedostatak obrazovnog sustava), upozoravano je na potrebu restrukturiranja poduzeća kao trajnu potrebu.

Tržištu rada i radnom zakonodavstvu bila je posvećena pažnja u kontinuitetu. Ovom složenom pitanju pristupalo se sa različitim stajališta i teorijskih opredjeljenja. Jedna od kontroverzi odnosi se na nastojanja države u pogledu njezina socijalnog opredjeljenja i tržišnih pritisaka u konkurentskom okruženju. Zakonska regulativa i kolektivni ugovori stvorili su dihotomiju. Jedna je realna situacija u državnom i javnom sektoru gdje je zadržana većina prava, dok u najvećem dijelu privatnog sektor to nije slučaj. Analitičari su na temelju komparativnih analiza ukazivali na moguća rješenja, posebno na pitanja ostvarivanja fleksibilnosti na tržištu rada uz odgovarajuće sigurnosne mehanizme. Ipak, realizacija odgovarajuće politike suočena je s brojnim otporima, ali i s dosadašnjim nedostatkom političke volje u pravcu osuvremenjivanja ovoga tržišnog segmenta. Ocijenjeno je također da je slabo razvijeno upravljanje ljudskim resursima, a odgovor na ovaj problem nalazi se u visokoj stopi nezaposlenosti, dakle ponudi radne snage.

Izdvojeni sektori i grane

Tijekom cjelokupnog razdoblja na koje se odnosi ovaj prikaz puno je pažnje posvećivano poziciji industrije, energetike, poljoprivrede, turizma, uslužnom sektoru a u zadnje vrijeme i IT sektoru.

Pad industrijske proizvodnje i njezina udjela u BDP-u analitičari su ocijenili zabrinjavajućim, što ih je izazvalo na promišljanje o načinu reindustrijalizacija.

U tom je smislu bio organiziran poseban panel koji je dao nedvojbene poruke o načinu rješavanja ovih pitanja. Jedan od zaključaka bio je da je snažniji razvoj industrijske proizvodnje moguće osigurati djelovanjem na ključne čimbenike proizvodnosti i konkurentnosti. To se prije svega odnosi na tržišne reforme kojima se stimuliraju investicije, razina konkurencije, sposobnost usvajanja inovacija povećanim ulaganjima u razvojna istraživanja i ljudski kapital i na primjenu novih tehnologija. Ukazano je na potrebne institucionalne promjene u pravcu jačanja konkurentne sposobnosti industrijskih poduzeća na domaćem i međunarodnom tržištu, kao i na nepotrebne barijere ulaska novih industrijskih poduzeća na tržište uslijed pretjerane regulative, sporosti administracije, ali i pojave korupcije.

Energetici, energetske strategiji i politici posvećivana je velika pažnja. U pogledu rasprava na temu energetske strategije bilo je vidljivo kako struka vidi dugoročni razvoj ovoga sektora i ukazivalo se na činjenicu da se energetska oskudnost i propuštene prilike na strateškom pozicioniranju u regiji i šire svode na pozicioniranje energetike dominantno u području zadovoljavanja potreba Hrvatske u budućnosti. Posebno se u kontekstu energetske politike ukazivalo na pitanja cijena energenata, i to s kratkoročnog i dugoročnog aspekta. U zadnje vrijeme javlja se određeni broj analitičkih članaka usredotočenih na obnovljive izvore energije, programe ušteda, tj. energetske učinkovitosti i moguć doprinos fondova Europske unije.

Pitanjima pozicije brodogradnje posvećivan je značajan prostor. Ocijenjeno je da je brodogradnja sporo izlazila iz ranijeg modela razvitka, i to prije svega zato što je u procesu privatizacije postala državnim vlasništvom. Ukazivano je na moguća strateška opredjeljenja i na nužnost izlaska države iz vlasništva. Analitički je ukazano na promašaje programa sanacija s restrukturiranjem, ali i na nužnost aktivne uloge države u tržišnom repozicioniranju brodogradnje.

U pogledu razvoja turističkog sektora napisani su brojni članci objavljeni u *Ekonomskom pregledu* i u okviru zbornika sa savjetovanja u organizaciji HDE-a. Također je bila organizirana posebna panel rasprava o stanju i perspektivama turističkog sektora. Unatoč pitanjima vezanima uz makroekonomsko okruženje, ocijenjeno je da su vidljivi pomaci u strukturi ponude, ulaganjima u infrastrukturu i prateće sadržaje. Preporuke su bile vezane uz regionalne i globalne promjene turističke potražnje i uz načine prilagodbe turističkog sektora tim novim izazovima.

Poljoprivreda je sagledavana s različitih stajališta. Njezino zaostajanje u svakom pogledu u odnosu na razine proizvodnje iz osamdesetih godina sagledavano je u kontekstu tranzicije, neriješenih vlasničkih odnosa, sporosti države u odlučivanju o državnom vlasništvu, o koncesijama, te lutanja u pogledu strateških opredjeljenja u agraru. Naglašavana je nužnost sustavnog rješavanja agrarne problematike i veza poljoprivredne proizvodne i prehrambene industrije. Ukazano je na dugoročnost razvoja u agraru, rizike, izvore financiranja, ali i na nužnost transparentne razvojne politike države.

U pogledu razvoja uslužnog sektora upozoravano je na njegov visok i rastući udjel u nacionalnom gospodarstvu koji kao takav daje sliku post industrijske ekonomije. Ipak, ocijenjene su i pozitivne strane razvoja ovog sektora. Usko povezano s tim pitanjem kao pozitivno je ocijenjeno razvijanje IT sektora, i to posebno sa stajališta zapošljavanja mladih i ostvarivanja proizvoda i usluga visoke razine novostvorene vrijednosti. Organiziran je i poseban panel o tehnološkom razvitku, inovacijama i ulozi tehnoloških parkova. Ipak, komparativne analize pokazale su činjenicu niskog rangiranja Hrvatske u tom pogledu te su dane preporuke za promjenu ovakve pozicije.

Doprinosi mladih ekonomista – istraživača

Posebno područje aktivnosti na tradicionalnim savjetovanjima su doprinosi mladih ekonomista diplomskih i doktorskih studija koji su time dobili priliku da ih znanstvena i stručna javnost upozna i da u raspravama dokažu svoje hipoteze.

Taj se pristup intenzivirao tijekom proteklih pet godina i donio je niz novina u ocjeni aktualnih gospodarskih kretanja. Tu su se istaknula sektorska istraživanja, istraživanja o položaju poduzeća, odnosu tržišta rada i obrazovnog sustava, problematici nezaposlenosti mladih i sl. Iz prezentiranih radova može se uočiti suvremena teorijska osnova kao i poznavanje složenih kvantitativnih i ostalih analitičkih metoda. U tom pogledu naši mladi istraživači idu u korak sa svojim kolegama iz Europe za što su zaslužni njihovi mentori s naših fakulteta. Najistaknutiji radovi objavljeni su u *Ekonomskom pregledu* po obavljenim recenzentskim postupcima sukladno kriterijima Uredništva časopisa. Iskustva i ocjene javnosti upućuju da postoji dobra perspektivna kadrovska osnova naše ekonomije, odnosno poslovne ekonomije.

Internacionalizacija

Ekonomski pregled je tijekom više od osamdeset godina izlaženja, posebno od stvaranja demokratske samostalne hrvatske države, stekao zavidnu reputaciju u znanstvenim krugovima u zemlji i inozemstvu. Povećani interes pojavio se ubrzo nakon osamostaljenja Hrvatske. Danas časopis ima razmjenu s dvanaestak istaknutih međunarodnih časopisa. Raste broj autora iz inozemstva kako novih ekonomija tako i onih iz razvijenih tržišnih ekonomija. Također raste broj članova Društva iz inozemstva. Zamjetna je zastupljenost istaknutih znanstvenika iz inozemstva u uređivačkom odboru časopisa, a postoji i određeni broj počasnih članova. Internacionalizacija Društva nije ostvarena samo u okviru časopisa već i putem tradicionalnih savjetovanja kao i ostalih aktivnosti Društva.